

СУСПІЛЬНО-КУЛЬТУРНЕ ТОВАРИСТВО "ХОЛМЩИНА"

САГРИНЬ: БІЛЬ І ПЕЧАЛЬ НАША

Книжка свідчень

Львів
КАМЕНЯР
2007

ББК 63.3(4)

С13

Ця книжка повертає в пам'ять наших сучасників історію села Сагринь, що до 9-11 березня 1944 р. існувало на Холмицькій землі (тепер – Республіка Польща). П'ять століть його жителі тишилися життям, дбаючи про свої статки і творячи добро, аж поки шовіністична озлобленість не стерла цей населений пункт з карти світу, обірвавши життя сотень мирних його мешканців. До книжки ввійшла історична довідка про село, а також фрагменти спогадів учасників тих трагічних подій. У додатку подається список убитих під час кривавих подій у с. Сагринь.

Упорядник Іван Банащук

Художнє оформлення
Алли Марковської

0503030000-18
2007 Без оголошення
ISBN 5-7745-0473-5

© Суспільно-культурне товариство
"Холмщина", 2007
© Алла Марковська, художнє
оформлення, 2007

ПЕРЕДМОВА

В останні роки про Холмщину та події часів Другої світової війни, особливо 1940–1944 рр., написано немало. Згадаймо такі праці, як “Книга пам'яті” Віталія Процюка, “Історична Холмщина” В. Й. Салюка та М. М. Горного. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича видав тритомні “Документи, матеріали, спогади”. В цих працях належним чином показана історія землі Холмської та її етнічного люду.

Криваві події 1941–1945 рр. свідчать про те, що тогочасна польська шовіністична верхівка поставила своїм завданням позбутися українців, як корінних жителів, шляхом терору та фізичного знищення. Серед десятків сіл та їх мешканців, знищених методом терору і насильства на території Грубешівського та Томашівського повітів, є і село Сагринь. Історична довідка про трагедію цього села та його мешканців, складена кандидатом історичних наук Михайлом Горним, є дуже промовистою. Вона дозволяє добре зрозуміти дії, які проводили збройні загони Армії Крайової проти українського населення Холмщини в той час. Автор використав архівні документи про заснування та розвиток села від початку XV ст. і до часу його знищення в 1944 р. М. Горний показав також події, які відбувались в селі під час Першої світової війни, коли в 1915 р. православне населення Холмщини змушене було виїжджати в глиб Росії (так зване біженство).

Після закінчення Першої світової війни біженці стали поступово повертатися на рідну зарослу бур'яном землю, де більшість господарських будівель було зруйновано. Польська держава, яка відродилася в листопаді 1918 р., не дуже дружнелюбно зустріла біженців. Польський уряд заборонив на Холмщині українські школи та культурно-суспільні організації, з підозрою ставився до православної церкви. Отже, перший удар по українському населенню краю був спрямований проти православ'я. В 1938 р. поляки почали руйнувати храми та вимагати прийняття римсько-католицької віри, тобто ставати поляками.

Зрозуміло, що населення чинило опір польській владі, яка ставила своїм завданням ополячити українців. У вересні 1939 р. Польщі, як держави, не стало, вона була поділена між Німеччиною та СРСР. Холмщина увійшла до складу Генерального Губернаторства. Треба відзначити, що німецька влада дала можливість українцям відкривати українські школи, кооперативи та суспільно-культурні товариства. Були створені українські Допомогові комітети. Це, звісно, дратувало поляків.

Проте, необхідно відзначити, що окупаційна влада вміло використовувала неприязнь між поляками та українцями. Наприклад, на Холмщині були створені українська та польська поліції, які, звісно, ворогували між собою. За вказівкою Польського еміграційного уряду в Лондоні була організована АК (Армія Крайова), яка використовувалась для знищення українських сіл та терору проти цивільного населення.

Автор історичної довідки детально описує напади польських формувань Армії Крайової та Батальйонів Хлопських (БХ) у березні 1944 р. на Сагринь. Ця акція заздалегідь була добре спланована. Село спершу оточили, відтак його спалили, а більшість жителів села, понад 850 осіб, замордували. М. Горний, на підставі даних Грубешівського УДК, подає список загиблих, але, на нашу думку, він неповний і його слід уточнити.

Минуло понад шістдесят років з часу варварської акції польських шовіністів, які вогнем і мечем нищили етнічне населення Холмщини. Той факт, що українці були громадянами Польщі і знищувалися лише за національною ознакою, дає підставу кваліфікувати дії польських шовіністів як геноцид українського народу на Холмщині.

Шановний читачу, сивочолий і юний! Таких сіл, як Сагринь, спалено і сплюндровано на Холмщині десятки, замордовано тисячі людей. Пам'ятай і не забувай, що Холмщина — земля наших предків, земля короля Данила та Президента Михайла Грушевського.

Василь МЕЛЬНИЧУК

САГРИНЬ

Історична довідка

Село знаходиться в Грубешівському повіті Люблінського воєводства, на відстані 16 км від Грубешева. Час виникнення тут першого поселення не встановлений. Можна припустити, що його назва походить від роду Сагрів, які першими оселилися в цій місцевості.

У статусі села Сагринь вперше згадується в 1431 р., коли його власником був мешканець Угринова Сас. Після нього село перейшло у власність до його сина Івана Угринівського. У 1531 р. Сагринь належав родині Лащів Неледівських (з Неледві), які володіли 4 ланами землі. У 1569 р. власником села став Андрій Ярчівський (з Ярчева), а у 1618 р. — його син Іван. Наступними власниками Сагриня були Барбара Ожаровська, Микола Лащ, Марко Лещковський, Антон Гоздовський, а у 1731 р. — староста села Грабівці Ян Тарля (Торуля). Наприкінці XVIII ст. село належало брянському віце-регенту, австрійському барону Андрію Роставецькому та його синам Андрію та Едварду. В останні роки XIX ст. власником Сагриня став Зигмунт Петровський, який у 1909 р. частину земель продав осадникам, внаслідок чого виникла колонія Сагринь¹.

Від кінця XIV ст. й до 1799 р. село та колонія Сагринь належали до Грубешівського староства. Після третього поділу Польщі у 1795 р. і переходу Холмщини під владу Австрії Сагринь входить до Грубешівського дистрикту. У 1815 р. Холмщина опинилась під владою Росії і увійшла до складу Польського королівства, пізніше перейменованого на Царство Польське.

У 1827 р. Сагринь належить до Грубешівського повіту. В ньому тоді нараховувалось 87 будинків і 576 мешканців. У 1875 р. село мало 84 будинків, 1288 моргів землі, вітряний млин та корчму. Сільський фільварок тоді об'єднував 50 будинків і 1784 моргів землі².

Після окупації Холмщини Австро-Угорщиною у 1915 р. Сагринь опинилося у новоствореному Генерал-губернаторстві, а після відродження Польської держави у 1918 р. — в Грубешівському повіті Люблінського воєводства.

Згідно з переписом 1921 р., в селі разом з колоніями нараховувалось 126 будинків і 737 мешканців, з них — 419 українців³. У міжвоєнний період в Сагрині знаходилась адміністрація волості М'ягке. У 1930 р. на території Сагринської парафії мешкало 1504 католиків і 1200 православних⁴.

Перша згадка про сагринську церкву датується 1564 р. Вона також згадується в документах XVI і початку XVII ст.⁵ У 1878 р. було завершено будівництво нової дерев'яної церкви на честь Зіслання св. Духа, а у 1780 р. поряд з нею споруджено дзвіницю. У XIX ст. в Сагрині зведено муровану церкву, освячену на честь св. Кирила і Мефодія. Спочатку до сагринської греко-католицької парафії належали філіальні церкви в Турковичах та М'ягкому, а з 1840 р. — церкви сіл Сагринь, Маличі, Турковичі та М'ягке. Тоді парафія нараховувала 1102 парафіяни, а у 1872 р. вже зафіксовано 1360 віруючих⁶.

Настоятель сагринської парафії, яка у 1749 р. входила до складу Тишівецького деканату, брав участь у Білопільському соборі духовенства Холмської греко-католицької єпархії⁷. Відомі прізвища деяких сагринських священників з XIX ст. Так, у 1810—1841 рр. місцевим парохом був Степан Зборовський, після нього — Платон Лаврисевич, а з 1869 р. парафію очолював Климентій Левицький.

У 1875 р. сагринська парафія прийняла православ'я, церква у 1889 р. була відремонтована. У 1898 р. вона входила до складу другого Грубешівського деканату Холмсько-Варшавської православної єпархії і мала філію в Турковичах. З 90-х років XIX ст. і до 1915 р. при церкві св. Кирила і

Мефодія діяло церковне братство, в селі була російська державна початкова школа.

За час перебування українського населення Холмщини та Підляшшя у біженстві в Росії їх селянські господарства та громадські споруди залишалися без догляду, поступово занепадали, а будинки руйнувалися. Після повернення на батьківщину місцеві українці зіткнулись з новими, не менш гострими, чим на вигнанні, проблемами. Від воєнних дій та тривалого недогляду в Грубешівському повіті було повністю або частково зруйновано 21136 селянських будинків. Станом на 1 січня 1923 р. через байдужість нової польської влади залишались не відбудованими 15557 (73,6 % від зруйнованих) житлових будинків⁸. Якщо врахувати, що сільські мешканці становили 87 % населення Польщі, а 98 % українців проживало в сільській місцевості, тоді легко можна припустити, що основний тягар у повоєнні роки ліг на плечі українців. Вони не мали можливості заробити коштів для відбудови господарств, тому виїжджали на заробітки до США, Аргентини, Бразилії, Канади⁹.

Крім того, польська влада створила українцям додаткові проблеми в культурно-освітній та духовній сферах. Не дивлячись на обґрунтовані домагання людей, влада не дозволила відкрити українську школу, а за спробу заснувати приватну школу жорстоко карала ініціаторів задуму та учителів. Церкву св. Кирила і Мефодія у 1919 р. перебрала сільська римо-католицька громада, яка лише у 1923 р. спромоглася заснувати свою парафію. Не дивлячись на те, що на території парафії у 1930 р. мешкало 1200 православних, вони залишались без належного церковного приміщення. З кінця 20-х років XX ст. при церкві св. Духа існувало Свято-Духівське церковне братство. На прохання громади Сагриня депутати польського парламенту від українського населення Холмщини та Підляшшя неодноразово звертались до міністра в справах віровизнань та народної освіти про повернення православним церкви св. Кирила і Мефодія, але влада не реагувала на вимоги парламентарів. Сагринська православна парафія була відновлена у 1940 р.

і входила до Крилівського деканату, а її настоятелем протягом німецького окупаційного періоду був о. Василь Ляшенко. Під час німецької окупації в селі функціонувала українська школа.

Найтрагічнішою датою в історії Сагриня стало 9–10 березня 1944 р. У ці дні його 500-річна письмово зафіксована історія раптово обірвалася, село на багато років перестало існувати. Вчинили це польські підпільники з Армії Крайової та Батальйонів Хлопських, які “визволяли” цю історичну українську землю не стільки від німецьких окупантів, як від корінних українців.

Концентрація польських підпільних загонів на території Грубешівського повіту говорила про їх намір провести широкомасштабну антиукраїнську акцію. Місцеві загони АК в лютому 1944 р. отримали підкріплення в особі польських поліціантів, яких німецька жандармерія перевела на Холмщину з Волині. Вони в кількості 170 осіб зі зброєю перейшли в ліси і приєдналися до діючих тут загонів АК та БХ. Грубешівський УДК 8 березня 1944 р. повідомив Сагринську волосну управу про велике скупчення польських загонів у Тучапських лісах. Секретар волості Микола Веремко доповів про це німецькій жандармерії в Грубешеві, однак крайсгауптман відповів йому, щоб той не панікував і чекав на розпорядження. Увечері 9 березня про підозріле скупчення польських підпільників було поінформовано німецьку службу безпеки, проте й вона не вжила жодних заходів.

У ніч з 8 на 9 березня 1944 р. об’єднані загони АК з округу “Грубешів” (комендант округу – уродженець Плотська, кадровий офіцер польської армії Мар’ян Голембійовський, псевдо Стер, і комендант району № 5 “Південь” – Мар’ян Квасневський, псевдо Віктор), до якого входили волості Долобичів, Крилів, Мірче, М’ягке, Варяж, Хоробрів, Христинополь та частини волостей Міняни і Вербковичі, вчинили жорстоку розправу над мирним українським населенням Сагриня. У той час бійці застав (плутонів) цих волостей знаходились в складі батальйону “Віктор”, основні сили якого концентрувались в околицях Грабівця¹⁰.

У листі до голови УЦК В. Кубійовича від 13 березня 1944 р. голова Грубешівського УДК А. Хрущ писав про те, що в Сагрині протягом одного дня було спалено 260 українських господарств і вбито близько 750 людей (тої ночі в селі знаходилось близько 3 тис. осіб, серед них – прибулі з інших сіл з метою пошуку захисту з боку волосної влади, української поліційної станиці та загону самооборони), знищено церкву і школу. Ті, кому пощастило врятуватись, свідчили про те, що серед нападників впізнали знайомих поляків з Лашева, Кітлиць, Тишівель, Комарова, Грубешева. Того дня в турковицько-сагринській антиукраїнській акції брало участь 5 груп під кодовою назвою “Тишівці”, “Маличі”, “Моринець”, “Борсуки” та загін під командуванням “Майора”¹¹.

У рапорті до Холмської духовної консисторії від 18 березня 1944 р. священник Михайло Скаб писав: “О годині четвертій рано напала на Сагринь велика польська банда в силі біля 500 людей. Обступивши ціле село довкола, з віддалі 200 м запальними кулями запалила ціле село, крім одної невеличкої кольонії, що має 20 хат. Село боронилося пів години, однак, коли повстав в селі огонь, зробилось велике замішання і оборона мусіла відступити, бо мала всього 60 крісів, а бандити біля 50 скорострілів, крім них 450 крісів... Парафія мала понад 300 чисел (господарств), то всього згоріло 280... Родовитих сагриняків вже поховано 202, а населених до Сагриня біля 300. Крім цього до Сагриня з’їздилися на ніч задля безпеки люди з М’ягкого, Пасіки, Терєбіня, Модрина, Майдану, так що кожної ночі Сагринь був все чужинцями переповнений. Кілько їх загинуло – ще не знати. Загально в Сагрині загинуло від 600 до 700 людей... Всі родовиті сагриняки є вже поховані, крім кількох родин, котрі в цілості зістали поляками вимордовані, як рівно ж переселенці й чужинці. Зараз 11. 03. 1944 р., через п’ять годин по виході банди з села, я зарядив, щоб викопати велику яму, де б всі трупи вмістились, і їх докладно почислити й закопати, а я приїду й відправлю спільний похорон. Цього донині не виконали з-за страху перед бан-

дитами... Поляки-бандити поприїздили до Сагриня зо своїми жінками й дочками фірами. Грабили все й вивозили до лісу, а потім по два рази їх жінки вертали до Тишівцеь з сагринським добром. Мужі й сини від 15 до 50 літ грабили й на конях по полю виловлювали недобитків і вбивали... Поляків і тих, що з українців поробилися поляками, не вбивали, давали їм навіть свої коні... При мордуванні казали: "Ви хцеце України на польскей земі. Ми веми, же ми згінеми, але ви виистці мусіце первей згіненць з нашеї ренкі"¹².

Станом на 11 березня 1944 р. було встановлено прізвища частини замордованих корінних мешканців колонії Сагринь, серед них – Безух Ксенії, віком 85 років, Возняка Миколи, 55 р., Возняк Марії, 54 р., Панасович Катерини, 25 р., Панасовича Богдана, 1 р., Калмука Миколи, 19 р., Баталія Миколи, 12 р., Туркала Миколи, 34 р., Возняка Остапа, 45 р., Возняк Катерини, 42 р., Возняк Зинаїди, 16 р., Возняка Івана, 1 р., Юрчука Антона, 53 р., Щербатої Софії, 70 р., Юди Володимира, 23 р., Волошина Миколи, 41 р., Волошин Софії, 35 р., Баталінського Андрія, 73 р., Баталінської Юстини, 74 р., Засадка Осипа, 28 р., Ворожбита Миколи, 52 р., Калмука Максима, 55 р., Шокала Кузьми, 54 р., Шокало Катерини, 50 р., Шокала Володимира, 16 р., Жеребця Володимира, 37 р., Шокала Дем'яна, 65 р., Шокала Данила, 68 р., Шокало Магдалини, 65 р., Ворожбита Володимира, 15 р., Ворожбит Ангеліни, 7 р., Калмука Максима, 73 р., Юнак Ольги, 40 р., Юнак Любові, 19 р., Юди Олекси, 27 р., Шокало Анастасії, 70 р., Шокало Марії, 43 р., Безуха Максима, 65 р., Безуха Володимира, 20 р., Безуха Миколи, 32 р., Безух Ірини, 5 р., Костяка Василя, 57 р., Вовк Ірини, 12 р., Дмитрика Миколи, 65 р., Порош Ксенії, 45 р., Кашуби Кирила, 63 р., Кашуби Єви, 50 р., Квоки Марії, 45 р., Вальчук Юстини, 72 р., Куца Дем'яна, 61 р., Вийцюка Івана, 65 р., Вийцюка Осипа, 32 р., Киша Володимира, 42 р., та його сина без вказаного імені, Ліри Катерини, 62 р., Ліри Анни, 33 р., та трьох її дітей, імена яких не встановлено, Козака Павла, 28 р., Костусяк Катерини, 46 р., а також мешканців села Сагринь Шевлюк Анни, 60 р., Каралаш Агафії, 62 р.,

Дудки Марії без зазначеного року народження, Бучила Василя, 55 р., Бучило Анни, 50 р., Литвинчука Олександра, 16 р., Петрика Григорія, 39 р., Петрик Теклі, 36 р., Петрик Марії, 14 р., Петрик Лідії, 12 р., Рачок Теклі, 73 р., Пігруха Миколи, 65 р., Дудуса Василя, 37 р., Дудуса Івана, 16 р., Дудуса Володимира, 14 р., Фялковської Єви, 65 р., Медведя Василя, 43 р., Медвідь Анастасії, 65 р., Медвідь Анни, 33 р., Грицай Івана, 54 р., Грицай Марії, 45 р., Грицай Ніни, 14 р., Новосада Данила, 54 р., Новосада Федора, 45 р., Чурай Розалії, 55 р., Рачок Марії, 30 р., Рачка Євгена, 2 р., Шикули Федора, 37 р., Шикули Андрія, 17 р., Шикули Романа, 75 р., Дудоса Матвія, 70 р., Дудос Марії, 66 р., Осташевського Лавріна, 36 р., Осташевської Ольги, 37 р., Осташевського Богдана, 14 р., Зілінської Надії, 34 р., Зілінського Богдана, 5 р., Жука Зиновія, 36 р., Цокало Марії, 35 р., Собчука Миколи, 46 р., Білоноги Софії, 40 р., Білоноги Надії, 17 р., Білоноги Марії, 12 р., Білоноги Івана, 2 р., Мазниці Марії, 46 р., Климчик Анастасії, 53 р., Киди Євстахія, 16 р., Метюка Семена, 54 р., Метюк Анастасії, 44 р., Шпака Івана, 70 р., Шпак Марії, 63 р., Собчука Степана, 74 р., Собчук Єви, 72 р., Ковальчука Михайла, 76 р., Ковальчук Пелагії, 66 р., Ковальчука Володимира, 5 р., Притули Івана, 60 р., Притули Марії, 55 р., Собчук Марії, 14 р., Крамика Теодора, 38 р., Крамик Варвари, 37 р., Крамика Ігнатія, 12 р., Кашука Сергія, 15 р., Лащук Марії, 14 р., Зілінської Анастасії, 45 р., Зілінського Антона, 16 р., Зілінської Ніни, 7 р., Микульської Євгенії, 35 р., Микульського Євстахія, 12 р., Микульського Івана, 5 р., Притули Степана, 65 р., Вільга Романа, 56 р., Вільги Олени, 55 р., Буська Павла, 52 р., Бусько Теклі, 46 р., Бусько Марії, 70 р., Рачок Катерини, 60 р., Гіргіля Людвіга, 70 р., Гіргіль Катерини, 55 р., Шикули Параски, 48 р., Котик Софії, 40 р., Котик Ніни, 18 р., Рачок Марії, 60 р., Рачка Євстахія, 36 р., Шикули Марії, 50 р., Тимошук Антоніни, 40 р., Носаль Марії, 28 р., Тимошука Василя, 66 р., Тимошук Анастасії, 70 р., Тимошука Євстахія, 3 міс, Сопчук Варвари, 45 р., Шуфеля Миколи, 66 р., Фугеля Григорія, 70 р., Шикули Григорія, 47 р., Шикули Івана, 12 р., Гершун Софії, 35 р., Гершуна

Миколи, 12 р., Юрчука Константа, 10 р., Антосюк Софії, 50 р., Антосюка Осипа, 20 р., Антосюка Зиновія, 21 р., Лашук Софії, 56 р., Лашук Марії, 26 р., Яцюка Павла, 56 р., Яцюк Олени, 50 р., Яцюк Марії, 18 р., Стельмашук Анни, 25 р., Стельмашука Володимира, 7 р., Стельмашука Євгена, 2 р., дитини без вказаного імені, 1 р., Куси Палажки, 36 р., Грицая Леонтія, 31 р., Грицай Лідії, 27 р., Шикули Магдалини, 70 р., Літошук Ольги, 35 р., Літошук Марії, 5 р., Стельмашука Євстахія, 47 р., Стельмашук Софії, 45 р., Стельмашука Євгена, 14 р., Літошук Анни, 70 р., Антосюк Лідії, 19 р., Літошука Сергія, 17 р., Літошука Миколи, 17 р., Рупи Софії, 46 р., Кутас Наталки, 54 р., Кутас Лідії, 20 р., Сокаль Софії, 18 р., Вільги Василя, 26 р., Тимошук Лідії, 15 р., Шелепини Василя, 47 р., Шелепини Анастасії, 80 р., Барана Михайла, 43 р., Ковальчук Палажки, 75 р., Пігруха Петра, 60 р., Пігрух Софії, 60 р., Пігруха Василя, 20 р., Також Катерини, 45 р., Юндрущук Теклі, 50 р., Шикули Катерини, 90 р., Андруцака Михайла, 56 р., Гершон Софії, 21 р., Гершона Івана, 1 р., Сопчука Василя, 54 р., Сопчук Марії, 54 р., Шидловської Анастасії, 25 р., Шидловської Ірини, 55 р., Шидловського Федора, 50 р., Касмірчук Магди, 34 р., Жулинського Антона, 36 р., Шуфеля Якуба, 63 р., Собчук Катерини, 50 р., Негріль Тетяни, Ковальчук Марії, 25 р., Негріль Анастаса, 48 р., Цокала Андрія, 34 р., Цокало Анни, 30 р., чотирьох неназваних осіб, Білоноги Івана, 56 р., Ляшенка Ярослава, 45 р., Ляшенка Ярослава, 6 р., Тимошука Євстахія, 6 р., Василевського Володимира, 39 р., Онимкевича Івана, 38 р., Казанської Зиновії, 15 р., Ковальчука Івана, 35 р., Тимошука Степана, 50 р., мешканця Модриня — Веремчука Томи, 52 р., мешканців Андріївни — Тимошука Йосипа, 17 р., Тимошука Семена, 46 р.

У цей драматичний для Холмської землі час найбільше навантаження лягло на плечі працівників Українського допомогового комітету Грубешівського повіту. У звіті про свою роботу від 10. 04. 1944 р. повідомляли УЦК про те, що працівникам цієї української установи

доводиться опікуватися 200 погорільцями та 42 сиротами, оплачувати лікування близько 200 осіб і пильнувати за тим, щоб лікарі-поляки Грубешівської повітової лікарні свідомо не доводили українців до смерті, годувати до 300 людей, які втекли до Грубешева зі спалених українських сіл, матеріально допомагати тим, хто з метою порятунку перебрався у сусідні — волинські та галицькі — села. З метою захисту українського населення від польських підпільників на нараді у крайсгауптмана з участю командира Української самооборони Ю. Лукашука вимагалось “ліквідувати осідки банд в Грабовецькій волості Грубешівського, Лащівській Томашівського, Кітлинській Замістського та Войславицькій волості Холмського повітів”. Крім того пропонувалось “поставити загони Українського легіону “СС Галичина” чи СС вахманів: у Грабівцю — 200 осіб, в Уханях — 150–200, в Гостинному — 200–250 із підстаршинською школою, Телятині — 200–250 осіб. Разом 900–1000 чол.”¹⁴.

Працівники Грубешівського УДК виявилися завбачливими літописцями українського життя і негайно розпочали фіксувати покази свідків цього кривавого побойща. На жаль, більшість з них загубилась на шляху Грубешів — Краків — Канада. Навіть ті, що є в розпорядженні автора, дають можливість відтворити найтрагічнішу сторінку в історії Сагриня та десятків інших дотла знищених українських сіл.

У протоколі зізнання мешканця Сагриня, настоятеля місцевого приходу о. Василя Ляшенка від 13. 03. 1944 р. говориться: “В Сагрині люди пильнувалися до год. 2 над ранок, потім багато пішло спати, думаючи, що вже не буде нападу. Я рівно ж пішов спати з родиною. Збудили мене стріли, я вибіг на двір і побачив, що в повітрі летіли запальні кулі й було чути стрілянину. За якоїсь пів години зачали бандити палити село. Я вбіг до помешкання та сказав родині та присутнім 3 жінкам та 1 чоловікові, щоб втікали до пивниці. Я сам лишився в помешканні (мешкав я на приходстві). Село вже горіло, люди втікали, а мій дім не горів. Нараз я почув таку розмову: “Пильноваць того дому”. Я постукав до пивниці, щоб і мене там впустили і підпер колами двері.

Бандити знова почати стукати і вивалили двері та ввійшли до сіней. Один з них підняв верхні двері від пивниці (мусів бути місцевий, бо знав, де є пивниця) і кричав: “Бомбе тутай”. Коли вже грозила небезпека в пивниці, то всі вийшли з неї, а я останній. Моя дружина з 6-річною дитиною сиділа на городі під вуликом... Потім я вже дружини не побачив та тікав селом по пожарищах, бо знав, що в полі є застави і там небезпечно. Вкінці я втік до кузні. Попри кузню проходив один відділ під назвою “Борсук” до штабу, який був на цвинтарі, недалеко кузні. В тому відділі побачив озброєних людей та навіть малих хлопців... Коли вже було небезпечно сидіти в кузні, я просунувся на горище і там поміж печею і грузом з поваленого комина лежав і чув команду місцевого штабу ще краще ніж в кузні. Чув, як вицофувалася перша частина, і чув такі оклики: “Тишовце, Маліце”, тому догадався, що відділ банди під назвою “Маліце” складався з малицьких поляків, що стаціонував у сагринських лісах. Рівно ж відділи “Тишовце”, “Борсуки” та “Модринец” складалися з людей тих місцевостей. Перший відділ відійшов в напрямку Андріївки. Другий відділ-група пішов на М’яжке, з котрим пішов сам “довудца” і дав такі розпорядки: “Тшимаць се годзіне і по годзіне, а по вашим одейсцю патроля ма се зостаць на пултора годзіни в Сагриню”... Переночував у пивниці, а над ранок, о год. 4, 11. 03. 1944 р. я почув, що йде якийсь відділ через село та один з них казав: “Юж маце курва ваша маць”. То був відділ, що йшов з Туркович на Модринь. Потім я шукав свою дружину, бачив багато побитих на полі людей. Мою дружину здибав я під сагринецьким лісом задушену, а потім перестріляну в голову. Дитину рівно ж вбито та переламано одну руку”¹⁵.

У зізнанні Грубешівському УДК від 21 квітня 1944 р. мешканка Сагриня Анастасія Шуфель повідомила наступне: “В п’ятницю 10. 03. 1944 р. рано, біля четвертої години, побачила я вогонь і почула стріли. Вогонь був від запальних куль. Зчинився неспокій. Люди почали втікати до сховищ. Моя сестра сховалася до одного “бункера”, а я з батьками, з донькою і з сусідами — до

іншого. Було нас всіх разом 8 осіб. По хвилі почули ми більше стрілів, дався чути крик людей. Видно, хто міг, спасався. Банда підходила ближче й ми могли чути навіть розмову.

Коли зупинились бандити біля хати мого батька, почула я розмову: "Тей хати не паліть, то человек добри". І дійсно хати не спалили, лишили на сам кінець. Що діялося в селі за цей час, не можу нічого сказати, бо до години четвертої по обіді сиділа з родиною в ямі... Пізніше побачили ми, що бандити зовсім обрабували нашу хату. Речі, які були замуровані в хаті, в печі, всі забрані, а сховок розвалений зовсім.

З хати бандити підійшли до нашого схрону, зовсім не шукали його, якби знали, де він саме є. Відкрили схрон і кричали, щоб виходили, бо кинуть гранату. Ми не хотіли вийти. Бандити почали рубати схрон. Батько вийшов із схрону й просив, щоб дарували життя й залишили родину... Вийшли ще двоє мужчин, мого чоловіка кузин і сусід. За чоловіками вийшла моя мама, за мамою наша комірниця, вісімдесятилітня бабуса з дволітньою внучкою. Коли почала виходити із сховища моя донька 12-літня, на вид бандитів, видно, з переляку, зімліла. Бандити наказали батькові відлити її водою. Батько відлив, і дівчина прийшла до себе. Просила, щоб дарувати її життя, і знову зімліла. Бандити знову наказали її відратувати. Знову прийшло дівча до свідомості. Просила, щоб дарували життя, бо вона молода, хоче жити. На цей раз я вийшла із сховища і просила, щоб не вбивали моєї дитини, що ми нічого не зробили злого, що ми не винні тому, що живемо тут. Один з бандитів промовив: "Ми ідеми паресет кілометрів тут до вас, ажеби вас вшистких вимордоваць до ногі". В тому часі бандити стріляли в мого батька, який скоро сконав, потім — в мою маму. Після мами вбили кузена мого чоловіка, а сусід вспів втекти.

Тепер приступили до моєї дівчини, яка кинулась до мене на шию, просила простити їй все. Цілувала мене, просила попросити батька. Ще раз звернулася до бандитів і просила помилування. На цей раз дістала кулю в шию. Я кинулась її рятувати, але бандити почали стріляти в

мене. Дістала я три кулі, дві в рам'я, одну в пальці. Дівчина сконала скоро. Банда думала, що зі мною вже кінець, і кинулася до бабусі, вбили її, дитини не зачіпали. Коли з нами покінчили, запалили хату й пішли. Я в той час збрала всі свої сили, встала, попрощалася з донечкою, яка була мертва, і поволі дійшла до схрону. За мною однак лишилися сліди крові... За якийсь час почула знову голоси бандитів: "Поліч, чи сон вишестци побіці". Однак не знали, скільки нас всіх було і скільки вбили, бо до ями не заглядали, тільки вбили дитину, яка була під опікою бабусі й добили стареньку бабусю. Біля дев'ятої години вечір прийшла до мене мати вбитої малої дитини. Вона власне сказала мені, що в селі бандитів вже нема і що мені треба перейти до хати, яка була не спалена. Це була польська хата, яку банда не підпалила. В хаті було більше людей. Багато було ранених. Фельчер Зелінський давав першу поміч. На ранок всіх тяжче ранених відіслано до шпиталю в Грубешеві"¹⁶.

У своєму зізнанні від 26 квітня 1944 р. мешканка Сагриня Ольга Шидловська повідомила про те, що "дня 10. 03. 1944 р., рано, біля четвертої години, побачила, що село горить і сильно стріляють запальними кулями. Я збрала свої діти, Софію, Марію, Анну, і старого батька, літ 69, і сховалися до зовсім знищеного льоху. З льоху видно було, що діється кругом нас. Я бачила, як польські бандити шукали сховищ, кажучи: "Тіша шукаць, бо тут може биць". Я бачила і чула, як нападали бандити на мою сусідку — Марію Носаль і вбили її, віддаючи в неї три стріли. Хотіли кинути ще Марію Носаль у вогонь, але один з них сказав, що вона і так згорить. Дитина Марії Носаль — Єфросина, літ 7, почувши, що мама її вже вбита, почала дуже кричати. Була вона в схроні. Бандити підійшли до схрону і наказали вилазити зі схрону, проклинаючи. Вилізло троє: Тимошук Антоніна, Євстафій Тимошук і Ліда Тимошук. Всіх їх бандити постріляли. Пізніше трупи їх погоріли, а рештки порозтягали свині. В цьому самому схроні було ще 7 чоловік. Бандити наказували ще вилазити, але ніхто не показався. Бандити кинули у схрон гранату, яка ранила двоє людей.

Бандити ще довгий час були біля сховища і розмовляли поміж собою. Були певні, що в схроні граната всіх побила. Після цього вийшли на дорогу і приглядалися до нашого льоху, але якось нічого не робили. В цей час підійшов до них якийсь старший і сильно почав кричати на них: “Курва ваша маць, ви тільки чекає, жеби за вас ктось працювал, паліць і біць. До тей пори вишестко повинно биць спальоне. Добже шукаць по льохах і схронах”. Підбіг до вікна нашої хати, бив прикладом у вікно і кричав: “На Україне, на Україне” і підпалив хату. З них я пізнала двох наших кольтоністів, Тутку і Бздиру, вони цілий час кричали: “Біць і паліць”. Тутка і Бздира показали схрон Яцюка. В цьому схроні забили 15 осіб. З льоху чула я, як банда вбивала людей. Чула, як 6-літній хлопець просив їх, щоб його вбили. Казав: “Моя мама не живе, і я не хочу жити”. Ця партія бандитів в числі сімох мала за провідника двох малих хлопців, одному 14, а другому 12 літ. Я чула, як банда обіцяла тим хлопцям добру заплату, тільки щоб показували їм сховища. Обидва хлопці поляки, які виховувалися у Яцюка, господаря українця. Батько хлопців поляк — Білик Ян, імен хлопців не пам’ятаю. Ці хлопці показали ще сховище Стельмашука, з якого бандити витягли 9 осіб і вбили. Після того зв’язали соломую, запхали в льох і підпалили. В сховищі були ще люди, але якось не подушилися”¹⁷.

Про події в Сагрині мешканка Пасіки Зинаїда Малимон 26 квітня 1944 р. розповіла в Грубешівському УДК наступне: “З дня 9. 03. на 10. 03. 1944 р. ціла моя родина і я всю ніч не спали. Побачила я, як рано банда польська напала на село Сагринь і стріляла із запальних куль. Моя мама Ольга, сестра Ліда, тітка Марія Лащ і я втікали на вулицю. По дорозі на станицю (українську поліцейську. — Авт.) мене ранили в обидві ноги. Мама взяла мене на руки і занесла на станицю. На станиці було багато людей. За якийсь час прийшли бандити і почали бити в двері й кричати, де є поліція. Поліції на станиці не було. Бандити забрали з хлівів станиці свині і поїхали. Друга група бандитів підійшла під станицю і кричала,

щоб відкрили їм двері. Лякали, що будуть підкладати міни під станицю. Люди почали втікати на гору. Тоді бандити почали стріляти по горі. Стріляли з розривних куль. Кулі розривали дахівку, видно було бандитам, скільки людей є на горі. Вирубали двері на долині і вдерлися на гору та повбивали всіх мужчин. Вбиваючи, проклинали. Забрали все з гори. Жінок з дітьми зігнали на діл, а на горі запалили вогонь. Питали жінок про кенкарти (посвідчення особи. — *Авт.*), котра показала — вбивали на місці. Без кенкарт повиганяли на двір. Питали, де є поліційний схрон. Взяли мене, щоб я їм показала. Я була ранена в ноги і тяжко було мені ходити, але били сильно револьвером по голові, так що я мусіла. Водили мене по інших подвір'ях і казали показувати, але я не показувала, бо не знала, де є схрони. Тоді бандити взяли ще 5 жінок і також приказали показувати сховища. З тих жінок двох вбили, прізвищ їх не знаю, а решту привели на подвір'я, де було нас більше. Там же вбили мою маму Ольгу і сестру Ліду. Коли мама впала, за нею і впала тітка моя. Бандити думали, що вбили і тітку, але вона навіть не була ранена. Після того прийшли до мене. Один з них стрілив в мене, ранено мене в голову, і я впала. Бандит стрілив ще раз і попав в руку. Я лежала, не ворушилася зовсім. Бандити думали, що я вбита, і відійшли. Сестра моя Ліда була тільки ранена в руку. Встала і хотіла втікти, на цей момент надійшов бандит і стрілив їй в голову, сестра моя сконала. Банда після того пішла на постерунок вечеряти. Ограбили станицю і від'їхали"¹⁸.

У протоколі зізнання від 24 квітня 1944 р. мешканець Антон Малик повідомив, що “в п'ятницю 10. 03. 1944 р., рано, біля четвертої години, в цю ніч була моя варта, за клунею стояло нас біля десятих мужчин, коли почалась стрілянина з запальних куль. Варта почала втікати, але скоро опам'яталася і тільки розбіглася, щоб разом не стояти. Стрілянина було зо 20 хвилин. Після того запалили початок села й дався чути голос наказу: “Леве скшидло, до постерунку”. Ми на цей наказ розбіглися по

своїх господарствах, а банда в цей час вскочила в село і почала підпалювати другий кінець села. Підпалювали в той спосіб: в'язали соломку, скроплювали бензиною і запихали на гору, а потім підпалювали. Той спосіб стосували у всіх домах під бляхою. Стрілянина тривала цілий час. Видно, що під час палення села вбивали також людей, бо крик і плач було чути весь час. В той час я був у схроні. Стріли були до години 8-ї вечора. Біля 3-ї години по обіді вийшов я зі сховища і бачив, як десятьох озброєних бандитів проходили поза селом стежкою. Всі мали рушниці, крім одного, якого я пізнав. Це був поляк Ладиґа з Малич, який працював у волості Саґринь. Після того, за якийсь час, показалися бандити на конях і ловили коней в селі. Я бачив, як зловили 12 коней і повели в село. За якусь годину їхали фіри і везли добро селян, як скрині і клунки. Всі поїхали в напрямку Модрина. У сусідньому схроні бачив я біля години 5 по обіді, як бандити вбивали людей, які були заховані в цьому схроні. Бандити домагалися горілки. Селяни обіцяли дати, просили тільки дарувати їм життя. Однак банда їх вбила. Вбили Дудосю Василя, літ 40, й двох синів — Степана, літ 18, і Івана, літ 14, ще одного старшого селянина, переселенця, якого прізвища не знаю. Батьки Дудосю Василя були спалені, батько — в хаті, а мати — під хлівом... Рано 11. 03. вийшов зі схрону, це було біля 5-ї рано. Все було спалене і багато побитих людей. В селі було менше трупів, але по полях лежало дуже багато. Я бачив, яких сто чоловік вбитих в селі, а на полі кілька соток. Банда, зробивши роботу в селі, обскочила село. Друга частина банди пішла і оточила людей зі сторони лісу, бо дуже багато людей втікало до лісу, і там відкрила вогонь з машинових крісів й рушниць. Люди не мали куди втікати, бо стріли були з лісу і з села, а кіннота в числі 50-ох їздила поміж людьми, наганяла людей і вбивала... Я цілий день в п'ятницю, як і багато інших мужчин, звозив трупи до села, яких родини хоронили на цвинтарі. Багато людей ховали своїх побитих там же на полях. Ховали по кілька осіб в одну яму. Багато трупів

лежало по кілька тижнів по полях, переважно ті, які не мали родин”¹⁹.

У польській науковій та публіцистичній літературі побутує думка про те, що масові вбивства українців на Холмщині та Підляшші у 1943–1944 рр. стали відплатною акцією за антипольські дії УПА на Волині та співпрацю українців краю з німецьким окупаційним режимом. Такі твердження не можуть бути серйозними аргументами, бо суперечать незаперечним фактам. По-перше, масові вбивства українців на Холмщині та Підляшші польське підпілля розпочало задовго до подій на Волині. Волинські події використовувалися ними для застосування стосовно українського населення краю принципу колективної відповідальності, що в даному випадку не мало жодних підстав. Холмщину та Підляшшя ретельно відгороджували від Волині та Галичини — і за російських часів, і у міжвоєнний період — т. зв. “Сокальським кордоном”, і за німецької влади, коли навіть архієпископу Холмському і Підляському Іларіону було заборонено перетинати східний кордон Генеральної губернії, який знаходився на Бузі. По-друге, контраргументом проти звинувачень українців краю у співпраці з німецькими окупантами є чисельні документально зафіксовані факти масової співпраці поляків з окупантами, їх відданого служіння німцям в цивільних, військово-політичних та каральних організаціях.

Польським винаходом стало цинічне відзначення роковин генія української нації Тараса Шевченка, що вони “шляхетно” вчинили 9–11 березня 1944 р., коли було спалено 11 українських сіл, а Сагринь практично перестало існувати. До цього трагічного для українців дня польське суспільство та його політична еліта йшли близько 30 років. Польську спільноту наполегливо інфікували такі історики, як Р. Гавронський, Л. Плохоцький, Л. Димша та інші, які у 1912 р. завзято заперечували право українців Холмщини та Підляшшя жити на своїй історичній батьківщині, яка знаходиться поза межами етнічної польської території. На думку

Р. Гавронського, власним політичним життям українці ніколи не жили, тому й характеризував їх як "народну масу з неустійненою назвою (назву "українець" забороняли російська та польські влади усіх часів. — *Авт.*), з накинутими їй провідниками, вихованими на поняттях "козацької вольності", з державними претензіями в не окреслених кордонах, що ледве засвоїла початки літератури, а найперше поета цього народу Шевченка, який створив ліричну парафразу народної поезії, і виявила надзвичайну убогість в кожній ділянці інтелектуальної сфери"²⁰.

Ще у 1921 р. провідник польських народних демократів С. Грабський заспокоював польське суспільство тим, що через 25 років українців в Польській державі не залишиться. Цю лінію він проводив на становищах міністра віровизнань та народної освіти і прем'єра. Її логічним продовженням стала започаткована у 1935 р. акція ревіндикції (ополячення), головною метою якої була остаточна ліквідація українства на Холмщині та Підляшші до 1941 р. Програма акції включала позбавлення українців цих земель права на національну освіту, мову, культуру та церкву, що значною мірою встиглося реалізувати до початку Другої світової війни і продовжилося у 1942–1945 рр.

Джерела та література

1. Niedźwiedz J. Leksykon historyczny miejscowości dawnego województwa Zamojskiego. — Zamość: Oficyna wydawnicza KRESY, 2003. — S. 442.
2. Op. cit.
3. Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej. Województwo Lubelskie. — T. IV. — Warszawa, 1924. — S. 33.
4. Niedźwiedz J. Op. cit. — S. 443.
5. Gil A. Prawosławna eparchia Chelmska do 1596 roku. — Lublin, 1999. — S. 184, 234.
6. Rzemieniuk F. Uniackie szkoły początkowe w Królestwie Polskim i w Galicji 1772–1914. — Lublin, 1991. — S. 221.
7. Петрушевич А. Холмская епархия и святители ея по 1866 год. — Львов, 1867. — С. 82.
8. Наше життя (Холм). — 1923. — 16 грудня.

9. LAC (Бібліотека і архіви Канади). Фонд В. Кубійовича, MG-31, D 203, Vol. 25, F. 17.
10. Caban I. Ludzie Lubelskiego okręgu Armii Krajowej. – Lublin: Cas, 1995. – S. 309–313.
11. LAC, MG-31, D 203, Vol. 25, F. 17.
12. Op. cit.
13. Op. cit.
14. Op. cit.
15. Op. cit.
16. Op. cit.
17. Op. cit.
18. Op. cit.
19. Op. cit.
20. Gawroński (Rawita) Fr. Oderwanie Chełmszczyzny i Ruśin. – Lwów, 1909. – S. 13–19.

Михайло ГОРНИЙ,
кандидат історичних наук